

ОБЗОРЫ И РЕЦЕНЗИИ

С. Я. НовікаўНОВЫ ДАКУМЕНТАЛЬНЫ ЗБОРНИК АБ ГІСТОРЫІ АБАРОНЫ
КРЭПАСЦІ БРЭСТ-ЛІТОЎСК І ГОРАДА БРЭСТА ЛЕТАМ 1941 ГОДА.

«Брест. Лето 1941. Документы. Материалы. Фотографии / К. Ганцер (рук. группы) [и др]. – Смоленск : Инбелкульт, 2016. – 723 с.»

Прэзентацыя новага выдання адбылася спачатку 27 лютага 2016 г. ў Брэсцкай абласной бібліятэцы імя А. С. Пушкіна, потым 1 сакавіка у Беларускай дзяржаўным музеі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны ў Мінску. Заўважым, гэта стала значнай падзеяй не толькі ў інфармацыйнай прасторы, але і ў сучаснай як беларускай, так і ў германскай ваенна-гістарычнай навуцы. Творчая група ў складзе кандыдатаў гістарычных навук – І. Э. Яленскай (Палескі дзяржаўны ўніверсітэт), А. І. Пашкевіч і Я. С. Розэнבלата (Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна), гісторыка С. У. Струнца (Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці) на чале з дактарантам Ляйпцыгскага ўніверсітэта Крысціянам Ганцарам прэзентавала перад шырокай аўдыторыяй зборнік новых дакументаў і матэрыялаў, прысвечаных падзеям, якія адбыліся ў Брэсце і Брэсцкай крэпасці ў чэрвені – ліпені 1941 г.

Рэцэнзентамі зборніка з'яўляюцца А. М. Ермакоў – доктар гістарычных навук, дацэнт Яраслаўскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя К. Д. Ушынскага, Йорг Марэ – доктар філасофіі, дырэктар Германа-Расійскага музея Берлін-Карлсхорст, С. Я. Новікаў – кандыдат гістарычных навук, дацэнт Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта.

Як адзін з трох рэцэзентаў, хто станоўча ацаніў рукапіс і рэкамендаваў яго да друку, хачу заўважыць, што прычынай новага звароту да названага выдання з'яўляецца той факт, што пры дапрацоўцы аўтары ўлічылі не ўсе заўвагі, зробленыя на этапе падрыхтоўкі зборніка да друку. Некаторыя з іх могуць быць цікавымі беларускаму чытачу. Адрозна ж адзначу, што перад намі надзвычай цікавае выданне, паколькі ў ім аўтары-ўкладальнікі прадстаўляюць шмат новага: ад цэлага масіву новых дакументаў да новых падыходаў у правядзенні такой складанай пошукавай і навуковай працы. Дзякуючы гэтаму гістарыяграфія па вывучэнні гэтай праблематыкі набывае новы ўзровень, становіцца на прыступку вышэй, прычым не толькі ў беларускай, але і еўрапейскай кантэксте.

Рэцэнзуемы зборнік стаў вынікам шматгадовых пошукаў у фондах розных архіваў, музеяў і сярод прыватных калекцый, а таксама ў скрупулёзнасці праведзенай, з аднаго боку, вузкатэматычнай і храналагічнай, а з другога – крыніцазнаўчай, археаграфічнай і гістарыяграфічнай працы аўтараў-ўкладальнікаў. Не менш важнай і адказнай была праца па перакладзе дакументаў з нямецкай і польскай на рускую мову. Канцэпцыю зборніка

вызначае ідэя аўтараў увесці ў навуковы зварот шырокі спектр крыніц – дакументаў, матэрыялаў, фотаздымкаў – і зрабіць іх даступнымі для вялікага кола гісторыкаў, краязнаўцаў, студэнтаў, а таксама тых, хто цікавіцца пачатковым перыядам вайны. Структуру выдання складаюць: аўтарская прадмова, два гістарычныя нарысы, асобны раздзел з дакументамі, падзеленымі на тры часткі, а таксама каментарыі да іх, імяны і геаграфічны паказальнікі, спіс скарачэнняў, бібліяграфія, пералік дакументаў і карты. Аўтары зыходзяць з таго, што толькі найбольш важныя матэрыялы аб падзеях, якія адбыліся ў Брэсцкай крэпасці і Брэсце з 22 чэрвеня да 18 ліпеня 1941 г., будуць садзейнічаць адэкватнаму разуменню падзей пачатковага перыяду Вялікай Айчыннай вайны.

Навуковы аналіз акрэсленай праблемы стаў магчымым толькі ў апошнія дзесяцігоддзі, калі ў айчыннай гістарыяграфіі робіцца спроба паказаць гісторыю абароны Брэсцкай крэпасці без ідэалагічных стэрэатыпаў, з максімальна поўным выкарыстаннем інфармацыйнага патэнцыялу дакументальных крыніц рознага паходжання – ад успамінаў непасрэдных удзельнікаў легендарнай абароны да ацэнак штурмуючых ўмацаванні крэпасці з процілеглага боку.

Ва ўступнай частцы (с. 6–21) аўтары-ўкладальнікі ўводзяць чытача ў праблему, знаёмяць з выяўленай базай крыніц, у першую чаргу нямецкімі дакументамі вермахта, надпісамі на сценах Брэсцкай крэпасці, пратаколамі допытаў, а таксама фотаздымкамі, картамі і схемамі, даюць кароткую характарыстыку матэрыялам, якія не ўвайшлі ў зборнік, спыняюцца на асаблівасцях перакладу і новых дакументах (с. 1–16).

У двух гістарычных нарысах К. Ганцэра «Сталина длинная тень. Плен как ключевая проблема историографии обороны Брестской крепости» (с. 22–41) і Б. Рабіёнека «В начале конца. 307-й полицейский батальон в Бресте, лето 1941 г.» (с. 42–52) нямецкія аўтары, з аднаго боку, прадстаўляюць свой погляд, абгрунтаваны архіўнымі дакументамі і гістарыяграфічнымі фактамі на згаданую тэматыку, вылучаючы найбольш важныя моманты для разумення падзей пачатковага перыяду вайны ў Брэсцкай крэпасці і Брэсце. У цэнтры першага – наступальная аперацыя 45-й пяхотнай дывізіі вермахта і абарона крэпасці сіламі 6-й і 42-й стралковых дывізіій Чырвонай арміі, байцамі і камандзірамі 17-га Брэсцкага пагранатрада і 132-га асобнага батальёна канвойных войскаў НКВС БССР у чэрвені 1941 г. Другі знаёміць чытача з трагічнымі наступствамі двухтыднёвай дзейнасці 307-га паліцэйскага батальёна ў горадзе Брэсце, дзе з першых дзён устанаўлення германскай ваеннай улады ў рамках выканання планаў па «канчатковым вырашэнні яўрэйскага пытання» пачыналася правядзенне мерапрыемстваў па масавым тэроры яўрэйскага насельніцтва, а таксама вынішчэнні савецкіх служачых і партыйных работнікаў летам 1941 г.

З другога боку, у сваіх навуковых матэрыялах аўтары, выказваючы ўласныя думкі, вызначаюць новыя праблемныя палі для працягу навуковай дыскусіі ў айчыннай і замежнай гістарыяграфіі пра названы перыяд гісторыі. Заўважым, што ацэнкі, выказаныя ў навуковых нарысах нямецкімі аўтарамі, часам гучаць даволі катэгарычна, могуць успрымацца айчынным чытачом з насцярожанасцю, недаверам ці ўвогуле не прымацца. Аднак на справе трэба ўлічваць характар публічнага навуковага дыскурсу, які вядзе сучасная нямецкая гістарычная навука, дзе няма месца для іншых інтэрпрэтацый, апроч навуковых. У аснове кожнай высновы, зробленай аўтарамі ў нарысах, чытач знойдзе дакументальныя крыніцы. Іншая справа, ці гатовы ён прыняць новыя ацэнкі, якія вынікаюць з крытычнага разгляду гістарычных дакументаў, параўнання розных матэрыялаў і паказу рэальных фактаў. У гэтым пакуль застаецца пытанне, абмеркаванне якога патрабуе працягу распачатай некалькі гадоў таму навуковай дыскусіі.

Цэнтральнае месца ў зборніку займаюць розныя па паходжанні віды і групы крыніц, выяўленыя ў фондах 12 архіваў і 3 музеяў Аўстрыі, Беларусі, Германіі, Ізраіля, Канады, Польшчы, Расіі. Адметнасцю выдання можна лічыць выкарыстанне матэрыялаў асабістых архіваў і калекцый, у тым ліку кіраўніка аўтарскай групы К. Ганцара і Саюза франтавікоў былой 45-й пяхотнай дывізіі.

У зборніку дакументы тэматычна скампанаваны ў тры раздзелы. 1. Баявыя дзеянні (дак. № 1–125). 2. Сітуацыя ў горадзе (дак. № 126–162). 3. Пачатак тэрору (дак. № 163–188). Абсалютная большасць прыведзеных дакументаў (толькі 16 % дакументаў былі раней апублікаваныя), матэрыялаў і фотаздымкаў публікуецца ўпершыню. Чытачу прадстаўляецца ўнікальная магчымасць убачыць гістарычныя падзеі першых тыдняў вайны і германскай акупацыі з розных пазіцый – вачыма ваеннаслужачых вермахта, штурмуючых, нямецкіх паліцэйскіх, а таксама абаронцаў крэпасці, членаў іх сямей, эвакуіраваных партыйных работнікаў, савецкага ваеннага камандавання, шараговых жыхароў г. Брэста. Усе тэкставыя крыніцы прыведзены на мове арыгінала (нямецкая, польская) і ў перакладзе на рускую мову. Асаблівую ўвагу чытача звернем на 122 ілюстрацыі, навуковая каштоўнасць якіх вынікае з таго, што аўтары-ўкладальнікі пераўтварылі іх у яшчэ адну дадатковую крыніцу гістарычных ведаў і інфармацыі, аздобленую легендай аб паходжанні гэтай крыніцы і абавязковай крыніцазнаўчай спасылкай.

Адразу ж хочацца вылучыць вялікую па аб'ёме дакументальную частку зборніка (з 723 старонак кнігі яна займае 570, ці больш за 78 адсоткаў), дзе чытача чакаюць дакументы, у большасці сваёй упершыню прадстаўленыя ў перакладзе з нямецкай ці польскай на рускую мову. Аднак асаблівы інтарэс выклікаюць нямецкія і савецкія дакументы, у нашым выпадку крыніцы, выяўленыя Я. С. Розенблатам у фондах Камісіі па гісторыі Вялікай Айчыннай вайны АН СССР у Маскве. У адным з іх размова ідзе пра ўспаміны (дак. 123), пакінутыя 19 снежня 1944 г. адным з непасрэдных

абаронцаў Брэсцкай крэпасці, на час правядзення інтэрв'ю – старшым лейтэнантам, камандзірам стралковай роты, якая ваявала на Украіне, С. М. Матэвасянам. Але ці былі гэтыя ж самыя ўспаміны, якія праз 10 гадоў пачуў ад Матэвасяна С. С. Смірноў для сваёй будучай дакументальнай кнігі «Бресткая крепость»? Заўважым, што ў матэрыялах Камісіі ўспаміны змешчаны на 7 старонках, тады як у кнізе Смірнова баявыя падзеі адлюстраваны толькі на двух з паловай старонках. Ва ўважлівага чытача адразу ж узнікае пытанне, а што з тых 7 старонак не ўвайшло ў кнігу Смірнова, чаму аўтар пакінуў пэўныя сюжэты па-за сваім тэкстам, чаму не пазнаёміў з імі шырокую грамадскасць? Чытач, дзякуючы таму, што гэты дакумент упершыню цалкам апублікаваны ў зборніку, сам знойдзе адказы на гэтыя і іншыя пытанні. Мы таксама ніжэй звернемся да яго як важнай крыніцы інфармацыі. Таму на сёння можна лічыць, што гэты адзін з ключавых дакументаў, калі мець на ўвазе іншыя ўспаміны з савецкага боку. Не менш цікавымі з'яўляюцца і аналагічныя нямецкія матэрыялы. Так, у зборніку прыведзены вытрымкі з 103-старонкавых успамінаў гарніста і сувязнога групы кіравання 2-й роты 135-га пяхотнага палка 45-й пяхотнай дывізіі Й. Арнрайтэра (дак. 118). Гэтыя і іншыя цікавыя дакументы змешчаны ў першым раздзеле зборніка.

Вялікі інтарэс для зацікаўленага чытача будуць мець прафесійна падрыхтаваныя 763 навуковыя каментарыі да дакументаў і апублікаваных матэрыялаў, для якіх адвялі амаль дзясятую частку зборніка. З выкарыстаннем айчынных і замежных крыніц аўтары паказваюць чытачу, якая скрупулёзная праца павінна праводзіцца даследчыкамі ў выпадку распрацоўкі маладаследаваных і дыскусійных праблем ваеннай гісторыі. Падрабязнае знаёмства з гэтай часткай зборніка, у першую чаргу з навуковымі каментарыямі, паказвае, што ў далейшым распрацоўка ваеннай тэматыкі будзе патрабаваць правядзення такой работы не толькі на адпаведным метадалагічным узроўні, але яшчэ з больш высокай ступенню навуковай адказнасці. Зборнік адпавядае ўсім патрабаванням класічнага навуковага жанру, таму ў ім чытач знойдзе таксама звесткі імяннага (с. 675–680) і геаграфічнага (с. 680–683) паказальнікаў, спіс скарачэнняў (с. 684–687), а таксама агульны пералік гістарыяграфічных крыніц з айчыннай і замежнай бібліяграфіі (с. 688–698).

Такім чынам, рэцэнзуючы зборнік на падставе вышэйназваных фактаў і аргументаў, аўтар гэтых радкоў прыйшоў да высновы, што калектыўная праца з'яўляецца абгрунтаваным доказам унікальнасці даследчыцкай распрацоўкі, першым у сучаснай айчыннай і замежнай гістарыяграфіі навуковым даследаваннем з мэтай комплекснага вывучэння гістарычнай абароны Брэсцкай крэпасці і падзей з гісторыі амаль месячнай акупацыі Брэста летам 1941 г. Зборнік цалкам адпавядае патрабаванням да работ падобнага кшталту і сведчыць аб высокім прафесійным узроўні аўтараў-укладальнікаў.

Між тым неабходна выказаць некалькі слоў не толькі ў якасці рэцэнзента, колькі ў якасці аднаго з першых чытачоў, які пачаў не толькі знаёміцца з новым дакументальным выданнем, але і складаць тую шмат-аспектную карціну Брэста і Брэсцкай крэпасці летам 1941 г. У гэтай сувязі таксама важна звярнуць увагу аўтараў-укладальнікаў на новыя факты, якія з гэтага моманту ўводзяцца ў навуковы ўжытак, а таксама становяцца прадметам аналізу для шырокай чытацкай аўдыторыі. Наколькі правільна непрафесійны чытач здолее карыстацца новымі матэрыяламі, у першую чаргу дакументамі, для самастойнай рэканструкцыі падзей лета 1941 г., а таксама ацаніць гістарычныя падзеі з улікам наяўнасці «вузкіх месцаў» рэцэнзуемага зборніка.

1. Кажучы пра структуру кнігі, хацелася б адзначыць, што ў першай частцы, дзе ў гістарычных нарысах аўтары закранаюць дзве вузлавыя тэмы – ваеннапалонных і знішчэння яўрэяў у Брэсце ў першыя тыдні вайны, было б вельмі карысна пазнаёміць чытача з сітуацыяй у горадзе на працягу гэтага месяца. Тым больш што ў раздзеле «Дакументы і матэрыялы» гэта закладзена ў якасці алгарытму паказу гісторыі акупаванага Брэста (пад рубрыкай «Сітуацыя ў горадзе» ў другім раздзеле сабраныя дакументы, у тым ліку: распараджэнні ваеннай адміністрацыі і гарадской управы, абвесткі прэзідэнта Брэста, загады каменданта палявой камендатуры, паводле якіх ствараўся гарадскі магістрат, аднаўлялася работа прадпрыемстваў, майстэрняў і магазінаў, у грашовы зварот уводзіліся савецкі рубель і нямецкая марка, устанаўліваўся кантроль за цэнамі і коштам паслуг і інш.). Інакш кажучы, у кнізе адсутнічае навуковы нарыс аб гісторыі ваеннай паўсядзённасці Брэста і жыцці мірнага насельніцтва, якое засталася ў горадзе, пошуку адэкватных стратэгіяў выжывання ў тых надзвычайных умовах, якія ўзніклі не толькі для яўрэяў, але галоўным чынам для беларусаў, палякаў, украінцаў, рускіх і іншых нацыянальнасцяў, у тых ліку так званых «заходнікаў» і г.д. На наш погляд, такі матэрыял даваў бы чытачу больш дакладную навуковую карціну аб сітуацыі ў горадзе ў першы месяц германскай акупацыі.

2. Некалькі заўваг ў дачыненні да перакладу дакументаў з нямецкай мовы. Як адзначае ў кнізе К. Ганцар, пераклад істотна ўплывае на аб’ектыўную перадачу характару і сутнасці падзей (с. 33). З гэтым мы цалкам пагаджаемся. Між тым, зважаем на наступныя моманты:

а) на с. 45 даецца назва «Начальник главного военного командования в центральной части тыла Восточного фронта», калі пры гэтым у 614-м каментарыі са спасылкай на арыгінальную літаратуру прыводзіцца агульнавядомая назва «Камандуючы тылам групы армій “Цэнтр” генерал Макс фон Шэнкендорф» (с. 671–672). У такім выпадку аўтарам неабходна было вытлумачыць ці эвалюцыю назвы, ці даць яе храналогію, адпаведную гэтым зменам;

б) на с. 150, 170, 171, 190, 218 і 219 прыводзіцца пераклад нямецкіх табліц з абазначэннямі воінскіх званняў Offz., Uffz. und Mansch., але для расшыфроўкі іх памылкова выкарыстаны савецкія абазначэнні, якія не адпавядаюць мабілізацыйнаму плану РСЧА ад 1.04.1941 г. У адпаведнасці з ім у дачыненні да сяржанцкага складу ўжывалася назва не «младший командный состав и солдаты», як гэта падаецца перакладчыкам у апублікаванай нямецкай табліцы, а «м.к.н.с. – младший командный начальствующий состава и рядовые», прынятая ў якасці воінскіх званняў у РСЧА. Цікава, чаму ў гэтым пытанні перакладчык не пачуў непасрэднага абаронцу Брэсцкай крэпасці – «радавога» Матэвасяна, які ў такім званні пачынаў армейскую службу (с. 449);

в) у каментарыі 643 (с. 675) ідзе размова аб «Экономической организации Восток» (насамрэч гэта структура мела назву Wi Stab Ost – Эканамічны штаб Усход/Ост. – С.Н.), потым даецца назва «отделения IV (Wi) полевых комендатур», для чаго ў кнізе скарачэнне Wi перадаецца як «экономическая команда», у той час як тут размова ідзе пра гаспадарчую, у сэнсе «хозяйственную» каманду, якая была вядома з айчыннай гісторыі не ў якасці «экономического», а «хозяйственного» взвода (хозвзвода). Трэба мець на ўвазе, што падобныя функцыі выконвалі і «гаспадарчыя каманды» Wi Kdo «эканамічнай інспекцыі Mitte» (Wi In Mitte). Гэтая прапанова ўносіцца пасля таго, як мной быў выяўлены і даследаваны адзін з ключавых дакументаў аб германскай эканамічнай палітыцы – «Kriegswirtschaft im Operationsgebiet des Ostens in den Jahren 1941–1943», арыгінал гэтага дакумента на цяперашні час у дзвюх частках захоўваецца ў архіўным фондзе Інстытута сучаснай гісторыі ў Мюнхене¹. Зноў звернемся да інтэрв’ю Матэвасяна, у якім ён згадвае назву таго, хто ў палку адказваў за вырашэнне гаспадарчых пытанняў – памочнік камандзіра палка па «хозяйственной части» (с. 450).

2) наколькі сэння правільным з’яўляецца пераклад выразу *фа-иштский флаг*, прыведзены ў каментарыі 566 (с. 667), калі размова ідзе аб ідэалогіі нацыянал-сацыялізму, а не італьянскі фашызм? Чаму ў гэтым выпадку застаўся без увагі аўтараў-укладальнікаў выраз, якім карыстаўся Матэвасян, называючы яго *немецким флагом со свастикой* (с. 453)? Гэта асабліва актуальна ў цяперашні час, калі ў інфармацыйнай прасторы чытач даволі часта сустракаецца з вытворнымі ці падобнымі тэрмінамі.

¹ Die deutsche Wirtschaftspolitik in den besetzten sowjetischen Gebieten 1941–1943 / hrsg. und eingeleitet von Rolf-Deiter Müller. – Boppard am Rhein : Boldt, 1991. – S. 19; Новікаў, С. Я. Эканамічная палітыка нацыскай Германіі ў Беларусі 1941–1944 гг.: агляд крыніц і германскай гістарыяграфіі 1990-х гадоў / С. Я. Новікаў. – Мінск : МДЛУ, 2002. – С. 98; НА РБ. Ф. 370. Воп. 1. Спр. 776: Wi In Mitte, Chefgruppe W. Wi Kdo 213 “Borissow”. Betriebsbericht des Betriebes – Zündholzfabrik Borissow v. 5.12.43. Bl. 210, 213, 216 і інш.

3. Не зусім зразумелымі для чытача могуць быць і асобныя каментарыі:

а) напрыклад, каментарый 626. У ім размова ідзе пра «полевые и городские комендатуры» (с. 673), прычым у дачыненні да назвы «главных полевых комендатур» прыведзена толькі частка нямецкай транслітарацыі (фельдка-мендатуры), але згублена галоўнае ўдакладненне Ober (галоўны). У гэтым выпадку гучанне гэтай нямецкай назвы будзе зусім іншым – «обэр-фельдка-мендатура». Дарэчы, у сучаснай беларускай гістарыяграфіі ў дачыненні да камендатур выкарыстоўваюцца такія назвы – «палявая камендатура» і «мясцовая камендатура». Нагадаем, што камендатуры размяшчаліся не толькі ў гарадах. Даволі часта яны мелі дыслакацыю ў раёнах, на чыгуначных станцыях і шашэйных камунікацыях. Інакш кажучы, на месцы, што панямецку гучыць як Ort. Нагадаем, што пераклад гэтага тэрміна з нямецкай мовы не раўназначны азначэнню *горад (Stadt)*. Так што тэрмін *гарадская камендатура* цалкам раўназначны нямецкаму выразу *Ortskommandantur*, ці 'гарнізонная камендатура'. Яшчэ больш назвы гэтых службаў будуць незразумелымі, калі чытач на с. 483 сустрэне скарачэнне «ОК II», пададзенае ў перакладзе як «гарадская камендатура II». Заўважым, што гэта назва пакінутая без належнага каментарыя лічбавага ўдакладнення. Трэба мець на ўвазе, што на акупаванай тэрыторыі Беларусі таксама дзейнічалі «ОК I», але што гэта былі за службы, чым яны адрозніваліся паміж сабой? Адпаведнага тлумачэння гэтаму чытач не знойдзе.

Гэтая сітуацыя выглядае тым больш дзіўна, бо аўтары не далі ў гэтым каментарый характарыстыку ілюстрацыі № 116 (с. 480), на якой пазначаны службы, што не толькі дыслацыраваліся, але і непасрэдна забяспечвалі дзейнасць германскай акупацыйнай улады на той час ў Брэсце: гэта палявая 184-я і гарадская (мясцовая) 333-я камендатуры, 307-ы паліцэйскі і 502-і ахоўны батальёны, а таксама падраздзяленне палявой жандармерыі. Такая інфармацыя была б больш лагічнай, чым прыведзеныя агульныя звесткі аб палявых і гарадскіх камендатурах, прычым без прывязкі да беларускай мясцовасці;

б) не знайшлося месца ў каментарыях і да такой важнай рэчы, як абазначэнне танкавых магістраляў. На с. 487 (490) і 538 (540) згадваецца назва танкавай магістралі "1", але ў кнізе чытач не знойдзе адказу на пытанне, ці існавала яшчэ іншая танкавая магістраль ці магістралі? Калі так, дык дзе праходзілі і куды яны вялі з улікам дзейнасці сеткі шашэйных дарог у перадаваенай Беларусі? Гэта асабліва важна ведаць, паколькі абедзве танкавыя магістралі (танкавыя трасы) праходзілі цераз тэрыторыю Берасцейшчыны: танкавая магістраль № 1 – Цярэспаль – Брэст – Кобрын – Слуцк – Бабруйск – Рагачоў – Раслаўль; танкавая магістраль № 2 – Відамля – Пружаны – Слонім – Баранавічы – Мір – Стоўбцы – Койданова – Мінск – Барысаў – Орша – Масква;

в) апошня заўвага датычыцца пяці карт, якія не даюць дакладнай прывязкі да часу і канкрэтных храналагічных рамак. Гэта можна было б зрабіць гэтаксама, як аформлены ілюстрацыі і фота, а таксама дакументы, прыведзеныя з гістарычнымі легендамі. Адсутнасць каментарыяў у дачыненні да карт не дае чытачу магчымасці для гістарычнай лакалізацыі пэўнай падзеі.

Аднак указанія заўвагі ніколі не ўплываюць на агульную высокую ацэнку кнігі. Яны вынікаюць не столькі з тэксту, колькі з патрэбы наблізіць чытача, сярод якіх гісторыкі, краязнаўцы, студэнты, а таксама ўсе, хто цікавіцца гісторыяй горада Брэста і Брэсцкай крэпасці, да больш глыбокага разумення падзей пачатковага перыяду вайны.

У заключэнне хочацца паўтарыць за кіраўніком аўтарскай групы К. Ганцарам і сказаць, што апублікаваныя ў гэтым зборніку дакументы даюць мажлівасць стварыць больш «рэалістычную карціну» (с. 40) не толькі баёў абаронцаў Брэсцкай крэпасці, але і сітуацыі ў Брэсце ў чэрвені – ліпені 1941 г.

Нам усім важна разумець, што навуковая гістарыяграфія Вялікай Айчыннай вайны ўвогуле і абароны Брэсцкай крэпасці ў прыватнасці прайшла нялёгкай шлях. У дачыненні да ваеннапалонных гэта асабліва відавочна на прыкладзе матэрыялу Крысціяна Ганцара, які абгрунтавана паказаў, што прыйшлося пераадолець гісторыкам на гэтым шляху, пачынаючы ад тых часоў, калі гэта тэма была пад жорсткай цэнзурай. Быў абмежаваны доступ да важных дакументаў, база крыніц была вельмі вузкай, без выкарыстання матэрыялаў з замежных архіваў. Да таго ж прынцып выкладання матэрыялаў грунтаваўся на канцэпцыях і стэрэатыпах, што вынікала з ідэалагічных пастулатаў, а не навуковых патрабаванняў. Як вынік, замоўчваліся шматлікія аспекты вайны, у тым ліку лёсу ваеннапалонных, прымусовых рабочых, оstarбайтараў, паўсядзённасці цывільнага насельніцтва, яўрэяў, жанчын, дзяцей ва ўмовах акупацыі. І толькі ў канцы мінулага стагоддзя былі ўведзены ў навуковы ўжытак раней невядомыя і маладаступныя дакументы, у тым ліку замежнага паходжання.

У новых умовах стала магчымым змяніць падыход да разгляду традыцыйных праблем, прыступіць да вывучэння закрытых раней тэм, сфармуляваць новыя канцэпцыі, атрымаць абгрунтаваныя доказы і прыйсці да праўдзівых ацэнак. Дзеля справядлівасці неабходна адзначыць, што за апошнія гады ў гэтым плане шмат зроблена брэсцкімі гісторыкамі. Чаго толькі вартыя выданні «Брестская крепость. Факты, свидетельства, открытия» (пад рэд. В. І. Губарэнкі, Брэст, 2004), «Брестская крепость. Война и мир» (аўтар канцэпцыі і тэксту А. Сувораў, Брэст, 2010), кансультантамі якога выступілі беларускія і расійскія гісторыкі, работнікі Музея абароны Брэсцкай крэпасці.

На наш погляд, калектыву аўтараў-укладальнікаў пад кіраўніцтвам К. Ганцара ўдалося стварыць працу, якая не проста выкліча інтарэс у чытацкай аўдыторыі, але і адыграе надзвычай важную ролю ў стварэнні комплекснай карціны пачатковага перыяду вайны на Берасцейшчыне. Аўтарскі калектыў зрабіў паспяховую спробу, каб з апорай на сучасны ўзровень еўрапейскай гістарыяграфіі працягнуць пазітыўныя тэндэнцыі развіцця айчыннай гістарычнай навукі, канцэнтруючы ўвагу на маладаследаваных і дыскусійных пытаннях, што па цяперашні час выклікаюць вялікі інтарэс у навукоўцаў і грамадскасці, у тым ліку гісторыкаў, краязнаўцаў, студэнтаў, а таксама ўсіх, хто цікавіцца гісторыяй горада Брэста і Брэсцкай крэпасці ў пачатку Вялікай Айчыннай вайны.